

Sylwia Psica

<https://orcid.org/0000-0002-3559-7957>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Fantazja, która łączy...

Damian Makuch, *Wokół pojęcia fantazji. Południe XIX wieku i przemiany idealizmu*,
Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego,
Warszawa 2018, ss. 366

Opisując świat, często mówi się, że nie jest on czarno-biały, ale wbrew temu stwierdzeniu oczekuje się objaśniania rzeczywistości za pomocą jasnych kryteriów, wyraźnych podziałów i precyzyjnych klasyfikacji. W ten sposób otaczająca nas przestrzeń wydaje się bardziej uporządkowana i przystępna ludzkiemu poznaniu. Powstaje jednak pytanie, w jakim stopniu słuszne są zastosowane uproszczenia i w jakim stopniu opisywany w ten sposób świat odpowiada prawdzie? Prawdy o rzeczywistości połowy XIX wieku poszukuje Damian Makuch w swojej książce pt. *Wokół pojęcia fantazji. Południe XIX wieku i przemiany idealizmu*. Podkreśla w niej umowność podziałów stosowanych w pracach teoretyczno-literackich, a swój wywód koncentruje na analizie sporów i dyskusji dotyczących fantazji, opierając się na pracach wybranych polskich myślicieli XIX wieku. Jego publikacja łączy precyzję badacza literatury z szerokim, interdyscyplinarnym spojrzeniem. Podjęcie się studium kulturowego poruszającego problemu o charakterze filozoficznym, psychologicznym i krytycznoliterackim wynika poniekąd z wykształcenia autora, który ukończył filologię polską i kulturoznawstwo

na Uniwersytecie Warszawskim. Cztery lata później uzyskał on stopień doktora za rozprawę pt. *Wokół pojęcia fantazji. Młodzi pozytywiści wobec polskiego idealizmu południa XIX wieku*, której promotorem była prof. dr hab. Ewa Paczoska. Praca ta została wyróżniona w 2017 roku Nagrodą Prezesa Rady Ministrów w dziedzinie nauk humanistycznych i sztuki, następnie stała się podstawą recenzowanej monografii. Obecnie Damian Makuch jest zatrudniony na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i związany jest z Zakładem Literatury i Kultury Drugiej Połowy XIX wieku.

W omawianej publikacji zaskakuje zwrot użyty w podtytule książki: „południe XIX wieku”, który został wyjaśniony we wstępie zatytułowanym *Diagnozy. W podrozdziale Uporządkować chaos* autor tłumaczy, że metaforę południa wieku zapożyczył od Mariana Płacheckiego, który „w 1984 roku na konferencji zorganizowanej przez Pracownię Literatury Polskiej II połowy XIX wieku Instytutu Badań Literackich PAN wygłosił referat pt. *Dekadentyzm południa wieku*”¹, mając na myśli lata 60. XIX wieku. Damian Makuch rozszerza tę jednostkę periodyzacyjną, by przyjrzeć się okresowi „czasu przełomów, zmian i wielogłosowości”². W jego publikacji termin „południe wieku” obejmuje zjawiska rozgrywające się pomiędzy połową lat 40. a połową lat 70. XIX wieku. Użycie tej metafory wydaje się uzasadnione, gdyż autor chce przyjrzeć się temu, co do tej pory było niezauważane i pomijane, gdyż leżało „w cieniu dwóch wielkich epok”³ – romantyzmu i pozytywizmu. Omawiani przez niego myśliciele najczęściej są sobie przeciwstawiani jako pokolenie „starych” i „młodych”. Rezygnacja z tych stereotypowych podziałów to jeden z celów publikacji Makucha, który stwierdza, że szuka „nowych strategii mówienia o «środku», «połowie» czy «przesileniu» omawianego stulecia, które zastąpiłyby terminy prekursorstwa i epigoństwa”⁴. Zamiast poszukiwania różnic autor stara się wyeksponować ciągłość myśli polskich

¹ D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji. Południe XIX wieku i przemiany idealizmu*, Warszawa 2018, s. 21.

² D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 21.

³ D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 21.

⁴ D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 21.

pisarzy i podkreślić ewolucyjny charakter następujących w połowie XIX wieku przemian⁵. Dlatego też „przełom pozytywistyczny” traktuje jako „wynik stopniowego porzucania idealizmu”⁶ i zachętę do poszukiwania korzeni światopoglądu pozytywistycznego. Za kolejny istotny cel książki uważa „opis przemian modelu antropologicznego południa XIX wieku”⁷, a także analizę, głównie w tekstach teoretycznych, zmian wzoru człowieka⁸. Z jego diagnoz wynika, że to nie rozważania na temat rozumu, ale te dotyczące fantazji były najbardziej podatne na przekształcenia i sprawiały ówczesnym myślicielom najwięcej kłopotów⁹. Stąd też zainteresowanie fantazją i koncentrowanie wokół niej poruszanych zagadnień.

Wiele miejsca, zwłaszcza w pierwszym rozdziale, autor poświęcił doprecyzowywaniu stosowanych w publikacji terminów, takich jak „fantazja”, „południe XIX wieku”, „idealizm”, „idealizm polski”, „(po) idealistyczny”. Można to uznać za dowód perfekcjonizmu filologa, który skrupulatnie stara się wyjaśnić przyjęty sposób myślenia, a z punktu widzenia filozofa precyzacje te wydają się niezbędne. Wartości publikacji dodają także obszernie przypisy, mnogość dat, tytułów i szczegółowych życiorysów (oczywiście w zakresie poruszanego zagadnienia), a także bogata bibliografia, obejmująca 147 tekstów z epoki, listów i antologii oraz 193 pozycje literatury przedmiotowej.

Przejrzystości pracy sprzyja omówienie w *Diagnozach* zastosowanej kompozycji i nazewnictwa głównych części: *Mistrzowie*, *Nauczyciele* i *Wychowawcy*. W pierwszej z nich autor omawia poglądy Bronisława Trentowskiego, Karola Libelta i Józefa Kremera, w drugiej Aleksandra Tyszyńskiego, Henryka Struvego, Franciszka Krupińskiego, Wiktora Szokalskiego i wybranych lekarzy związanych z Akademią Medyko-Chirurgiczną i Szkołą Główną, zaś w trzeciej Elizy Orzeszkowej, Piotra Chmielowskiego i Juliana Ochorowicza. Każdą z tych trzech części

⁵ Por. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 13.

⁶ D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 22.

⁷ D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 27.

⁸ Zob. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 27–28.

⁹ Zob. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 29.

rozpoczyna wprowadzeniem – *Poprzednicy i innowatorzy* (cz. I *Mistrzowie*), *Przemiany idealizmu* (cz. II *Nauczyciele*) oraz *Walka o głos* (cz. III *Wychowańcy*) i każdą kończy podsumowaniem. Metoda ta czyni pracę przejrzystą, a sposób argumentowania jest zrozumiały dla czytelnika. Chęć zainteresowania odbiorcy poruszaną w książce tematyką jest widoczna również w sposobie rozpoczynania rozdziałów. Makuch często nawiązuje w nich do konkretnego problemu, danej sytuacji, parafrazy, by następnie przejść do szerszego ujęcia poruszanego zagadnienia. I tak książkę rozpoczyna wypowiedź Henryka Struvego o świecie pogrążonym w kryzysie¹⁰, w następnym rozdziale pojawiają się słowa Franciszka Krupińskiego o niemożliwości opanowania całej zgromadzonej wiedzy¹¹, a w kolejnym przytoczono naukę Zaratustry. Obok zatem szerokiego spektrum ujęcia problemu pojawiają się ciekawostki biograficzne, filozoficzne i światopoglądowe, ale także szczegółowa analiza wybranych kwestii, np. zwrotu „sztuka dla sztuki”, słowa „um” – obecnych w różnych pracach i posiadających odmienne znaczenia. Ta porównawcza forma publikacji znacznie ułatwia zrozumienie tezy autora i podążanie za jego tokiem myślenia. Stąd też wynikają pojawiające się często nawiązania do poglądów „mistrzów” i „nauczycieli” w części poświęconej „wychowańcom”. Pozwala to zgodzić się ze słowami Świętochowskiego, że przedstawiciele „południa wieku” to indywidualne mikroświaty, które czasem otwierają się na innych¹².

Wokół pojęcia fantazji może być dobrym początkiem do ponownego przyjrzenia się stosowanym kategoriom periodyzacyjnym z zamiarem poszukiwania w polskiej myśli tego, co łączy, a nie dzieli.

¹⁰ Zob. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 9.

¹¹ Zob. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 18.

¹² Zob. D. W. Makuch, *Wokół pojęcia fantazji*, dz. cyt., s. 340.

